

УДК: 94(477.7)

О. В. Черемісін

## ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА МУНІЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ПІВДЕННОЮ УКРАЇНОЮ В КІНЦІ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТЬ

*У статті розглядаються засади дослідження процесу організації адміністративного устрою та формування органів міського самоврядування Південної України у кінці ХVІІІ – початку ХІХ століть. Аналізуються особливості формування та управління південноукраїнським регіоном та поширення загальнодержавної політичної системи.*

**Ключові слова:** управління, Південь України, самоврядування, політична система.

Розвинуті органи державного управління є невід'ємною частиною демократичного устрою системи державної влади, громадянського суспільства яке характеризується органічним поєднанням інтересів людини, суспільства та держави з ефективною системою владних противаг, прозорістю діяльності політичних інститутів, розвинутим почуттям відповідальності громадян і управлінців різних ланок за результати своєї діяльності.

Головним завданням сучасного українського державотворення є радикальна зміна системи державного управління, що потребує проведення широкомасштабних реформ, основна мета яких полягає у перетворенні існуючої адміністративної системи в один із визначальних чинників прискорення соціально-економічного розвитку регіонів. Українське суспільство, забезпечуючи ефективну організацію виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях управління та формуючи сучасну систему місцевого самоврядування, не може не враховувати як новітній світовий досвід державотворення, так і історичний, що дає змогу вивчати та аналізувати процес становлення Української держави. Управлінські відносини минулих епох не зникають безслідно, вони продовжують функціонувати в нових суспільних відносинах як успадковані управлінська культура, технологія управління, свідомість людей, суб'єктивні права та обов'язки, законність, існуючий правовий порядок та інші.

Проведення аналізу діяльності місцевих органів державної влади та управління кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. на прикладі Херсонської, Катеринославської та Таврійської губерній дасть змогу прослідкувати загальний процес формування та розвитку, механізм дії державного апарату Російської держави на регіональному рівні.

Дореволюційна фундаментальна історіографія з проблеми міського самоврядування досить чисельна: Ге Г. [1], Горловський Д. [2], Грабовський А. [3] та інші. Незважаючи на те, що низка праць має публіцистичний характер, більшість із них містить широкий узагальнюючий аналіз правових норм, основних положень «Жалуваної Грамоти» 1785 року. У роботах зроблено спроби узагальнити досвід міських громадських управлінь, визначено перспективи їх подальшого розвитку, розглянуто на загальноросійському рівні системи міської власності. Проте, незначне висвітлення у цій групі робіт знайшли питання соціально-економічного спектру системи міського самоврядування. Деякі з них, наприклад, проблеми становлення і функціонування міської земельної та промислової власності, аналіз їх структури і практичної роботи, зовсім залишилися поза увагою дослідників. Дана група праць дозволяє зрозуміти засади функціонування міського самоврядування.

У радянській історіографії в окремих нечисельних, роботах Веліхова Л. [4], Чернова А. [5], Дубровніній А. [6] та інших, досліджувався механізм виборчої системи: майновий, соціальний, національний склад виборців. У сфері економічної діяльності надавалася загальна характеристика роботи органів міського самоврядування без ґрунтового аналізу використання різних форм міської власності окремих регіонів чи міст. Це зумовлювалось упередженим негативним ставленням до буржуазного самоврядування в цілому і до його господарської діяльності зокрема. Разом із тим, ознайомлення з дослідженнями радянської доби дало можливість досягнути джерелознавчі та методологічні аспекти, зрозуміти, що комплексне дослідження органів міського громадського управління Південної України не виділялось в окреме комплексне наукове дослідження.

У зв'язку з відродженням державного суверенітету, розбудовою незалежної держави і проведенням широкого спектру реформ в Україні 1990-х років активізувалися наукові пошуки та переосмислення історичного потенціалу українського державотворення, у тому числі й багатого історичного досвіду місцевого (міського) самоврядування у працях Цибуленко Л. [9], Головки О. [7], Горбачева В. [8] та інших. У цей час критично переосмислюється одновимірність теоретико-методологічних підходів при вивченні складних процесів історичного минулого. Особливістю досліджень даного періоду є: 1) регіоналізація, 2) різні аспекти проблеми місцевого самоврядування України дореволюційної доби привертають увагу не тільки істориків, а й правознавців, політологів, економістів. Водночас, розходження у поглядах правознавців, політологів, практиків на дану проблему свідчать про те, що в Україні ще й на сьогодні не сформувався єдиного розуміння суті та призначення органів міського самоврядування.

Протягом останньої чверті XVIII – першої чверті XIX ст. російським урядом активно розвивався курс на вихід до Чорноморського узбережжя, який конкретизувався ліквідацією Запорізької Січі та впровадженням політики уніфікації загальнодержавної системи управління, розгорненням широкомасштабної діяльності з колонізації та освоєння південноукраїнського регіону. Ці процеси характеризувались суттєвими змінами у соціальному, економічному та політичному розвитку Півдня України. Впродовж зазначеного періоду значно зросла кількість населення південноукраїнського регіону, набув строкатості етнічний склад, російським урядом було уніфіковано соціальний склад регіону, сформовано мережу міст тощо. Амбітні завдання зовнішньої та внутрішньої політики уряду реалізувалися через адміністративне підпорядкування Південної України, яка в багатьох відношеннях особливий регіон. Довгий час регіон був недостатньо заселеним, ніколи не знав кріпосного права, тай сам хід заселення краю в другій половині XVIII століття обумовив певні особливості національної, соціальної, організаторської, управлінської специфіки життя.

Перший етап адміністративного облаштування Південної України припадає на 30-40 роки XVIII століття – 1774 рік, коли російським урядом були створені Нова Сербія та Слов'яносербія. Їх адміністративний устрій був унікальним з початку створення. Як зазначає Посулько О.М. [10] система управління цими територіями була заплутана і відрізнялася від стандартної на інших територіях Росії, що відобразилось і на темпах заселення регіону, і на долі місцевого населення. З огляду на стратегічні інтереси Росії, уряд був зацікавлений в організації чіткого управління Південною Україною. З даною метою ці адміністративні одиниці підпорядковувались установам центральної влади: Нова Сербія – Сенату, Слов'яносербія – Військовій колегії. Однак така система управління виявилася нежиттєздатною, оскільки органи контролю знаходились надто далеко (що виключало оперативність прийняття рішень), а функції місцевих керівників нечітко окреслені (що призводило до непорозуміння на місцях).

Таким чином, досвід існування вказаних адміністративних одиниць став складовою частиною організації управління Південною Україною, підготовлений ґрунт для подальшої іноземної колонізації.

Другий етап адміністративного облаштування південноукраїнського регіону припадає на 1774-1785 роки. В цей період кордони Російської імперії значно розширились, тому самоврядні адміністративні одиниці стали непотрібними (ліквідація Запорізької Січі у 1775 році), а згодом були створені Азовська губернія (указ 14 лютого 1775 року), Новоросійська губернія (указ 8 вересня 1775 року) та Таврійська губернія (указ 2 лютого 1784 року). Створення цих губерній призвело до визначення російським урядом адміністративно-територіальних завдань на Півдні України, які викрестилізувалися введеньням у дію в регіоні у 1775 році «Установлень для управління губерніями» [11]. Даний документ посилив державний контроль в регіоні, і дало можливість розробляти і будувати нові адміністративні центри (Херсон, Катеринослав, Севастополь, Сімферополь та інші), які повністю підпадали під контроль урядової адміністрації. Указами 1774-1775 років Г. Потьомкін призначався генерал-губернатором Азовської та Новоросійської губерній. Інститут генерал-губернаторства наділявся широкими повноваженнями, він був представником вищих органів влади в губерніях, здійснював контроль за діяльністю місцевих органів управління, уповноважений, як вища контролююча інстанція. Таким чином, уряд, проголошуючи принципи децентралізації, здійснював централізаторську політику на Півдні України.

Третій етап охоплює період 1785-1795 років, коли була введена в дію «Жалувана грамота містам» 1785 року [12], яка вводила в дію у містах органи міського самоврядування. Господарче та фінансове управління у містах передавалось органам самоврядування – Загальній Міській Думі та Шестигласній Думі, Магістратам, Ратушам та місьцям, які заміняли муніципалітети (в маленьких містечках). Продовжувалась робота з організації адміністративно-територіального устрою, у 1795 році на Півдні України була створена нова губернія – Вознесенська. Ці зміни не були обумовлені ні соціальними, ні економічними потребами, а пояснювались бажанням Зубова П. створити власну губернію, і, таким чином, затьмарити у адміністративній діяльності досягнення попередника (такий напрям адміністративної політики не мав аналогів на інших територіях України). Як відомо з історії, міста Півдня України зобов'язані своїм походженням урядовій творчості та занесені до «штату» більше для симетрії, аніж для зручності міського життя. Катерина II з гордістю вказувала, що нею за, «Установами» 1775 року, створено 216 міст. Але ці результати значно перевищені, оскільки напередодні міської реформи 1870 року не очікувано виявилось, що з цих міст половина були суто аграрними. Сміливе рішення Катерини II зосередилось на включенні дворянства у число повноправних міських обивателів, і потерпіло повне фіаско, оскільки дворянство вважало нижче власної гідності займатися міськими справами на рівні із купецтвом та міщанством. Військове командування на Півдні України вважало, що саме військові будували ці міста, тому з гордістю твердили про те, що всі важелі управління знаходяться в їхніх руках.

Четвертий етап охоплює 1796-1801 роки, коли з приходом до влади Павла I відбувається низка адміністративно-територіальних змін на Півдні України, скорочуються території губерній та спрощується структура територіального розподілу. Так, у 1796 році ліквідована Вознесенська та Таврійська губернії, замість Катеринославського намісництва створюється Новоросійська губернія. Просторість та низька заселеність регіону ускладнювала контроль за діяльністю міських органів управління, тому за указом 1798 року Павло I зажавав ліквідувати органи міського управління, і вони майже всюди припинили існування.

Хоча зміст міської реформи Катерини II вивчено і прокоментовано дуже якісно, а також її реалізацію на Півдні України у 1785-1796 роках. Власне альтернативне бачення міської реформи Павлом I не викликали інтересу у дослідників. У 1774 році Павло Петрович багато працював над твором, який прийнято називати «Рассуждения о государстве вообще», хоча публікатори в журналі «Русская старина» [13] супроводили

текст заголовком «Мнение». Обмірковуючи питання державного управління спадкоємець радився із князем Паніним П.І., який його спрямовував в роздумах і направляв. В даному творі Павло Петрович не торкнувся міської реформи (вона стала проводитись пізніше), однак, ставши імператором істотно поправив перетворення Катерини II. Так, він істотно змінив адміністративно-територіальний устрій, при цьому враховувались національні особливості. Так, у 1796 році Павло скасував усі реформи Катерини у самоврядуванні, гарантувавши відтворення традиційних органів самоврядування, що помітно відрізнялось від російських зразків. Велику повагу традиційним структурам місцевого самоврядування Павло виявив й у Польщі, припинивши, крім іншого, гоніння на уніатів [14]. Пізніше Павло в містах України скасував Міські думи, а діяльність магістратів і ратуш узгодив по принципу централізації управління (що значно відрізнялося від принципу децентралізації управління за Катерини II). Дійсно, можна визнати, що багатьом начинанням Катерини II, пов'язаних з «Міським положенням» призначене було довге життя, але Павло I спрямував їх за принципом централізації управління.

П'ятий етап охоплює період 1802-1825 років, коли з приходом до влади Олександра I стало можливим проведення адміністративно-територіальних реформ з метою стабілізації внутрішньополітичного життя. Кордони губерній набувають стабільного характеру. У 1802 році були створені міністерства, у 1811 році було видано «Загальне установа» – положення про діяльність та структуру міністерств, встановлювався механізм управління міністерствами місцевих органів управління. У 1802-1803 роках створено 3 південноукраїнські губернії: Катеринославська, Херсонська, Таврійська. У всіх містах поновлюється діяльність «Жалуваної грамоти» 1785 року (хоча і в неповному обсязі), слід визнати, що міське управління отримало нове спрямування в розвитку, і управлялися міста в подальшому більше не за катерининським задумом, а по олександрівськи. Стосовно управління південноукраїнським регіоном уряд найбільше цікавився торгівлею та контролем над нею, тому і призначав градоначальників. Військові губернатори повинні були контролювати діяльність градоначальників, хоча їх обов'язки не були належним чином обумовлені, тому протягом 1805-1821 років посади військового губернатора та градоначальника Одеси було поєднано, а згодом і підпорядковано Таганрог і Феодосію. Відповідно до повноважень губернатора та військового губернатора формувалася і склад їх канцелярій. Потреба у розширенні сфери контролю південноукраїнського регіону змусила уряд створити Новоросійське та Бессарабське генерал-губернаторство [11].

Характерною особливістю Новоросійського та Бессарабського генерал-губернаторства полягала в тому, що генерал-губернаторів наділяли значною самостійністю в торговельно-господарській діяльності, що давало можливість швидкими темпами освоїти приєднаний край. Географічне розташування Півдня України призводило до того, що генерал-губернатори більше ніж інші переймалися дипломатичними та протиепідемічними заходами.

Діяльність генерал-губернаторів не мала під собою чіткої законодавчої бази, обсяг їх владних повноважень залежав від успіхів на шляху централізації та уніфікації регіону. Важливим аспектом діяльності генерал-губернаторів була концентрація політичних, соціально-культурних і економічних заходів, спрямованих на інтеграцію місцевих станів та етнопонаціональних прошарків і угруповань, впорядкування та спрощення їх соціальної градації і приведення до певної однорідності з російськими соціальними структурами. Поступово завдяки ініціативам генерал-губернаторів міське законодавство приводилося у відповідність із загальнодержавним. Погоджені з імператором нормативні пропозиції розглядалися вищими органами влади і набували значення закону, важливого консолідуючого чинника єдиного імперського правового простору.

Шандра В. спробувала скласти ієрархію генерал-губернаторств України за принципом ефективності роботи [15]. На першому місці вона поставила діяльність Малоросійського генерал-губернаторства, на другому – Новоросійське та Бессарабське, на третьому – Київське. Не включено Миколаївське та Севастопольське військове генерал-губернаторство, яке мало власні особливості управління, дослідженням діяльності якого займалась Левченко Л. [16] Із дослідження якої, можна зробити висновок, що у Миколаївсько-Севастопольському військовому генерал-губернаторстві установи місцевого управління діяли як виконавчі органи генерал-губернаторської канцелярії.

З одного боку, поєднання в особі генерал-губернатора цивільної та військової влади давало змогу швидко реагувати на соціальні процеси і спрямовувати їх у вигідне для імперії річище, а з іншого боку, завдяки забюрократизованості системи управління, переваженню законодавства, великими просторами Новоросійського та Бессарабського генерал-губернаторства, наявність Миколаївського та Севастопольського генерал-губернаторства, принципи узгодженості діяльності різних відомств (як по вертикалі, так і по горизонталі), коли міський бюджет півроку не могли затвердити до виконання про швидке реагування на соціальні та політичні процеси не могло бути й мови.

Хоча слід визнати, що генерал-губернатори та губернатори робили багато спроб зробити свою роботу більш оперативною, для цього, наприклад, повністю підкорили собі діяльність канцелярій, перетворивши їх від колегіального управлінського органу до слухняного особі генерал-губернатора та губернатора. Вони підкорили власному контролю діяльність градоначальників. Намагались підкорити своїй волі діяльність міського самоврядування.

Загальноприйнято є думка в історичній науці, що генерал-губернаторська система управління наочно продемонструвала, як здійснювалася інтеграція, нівеляція місцевими інтересами і асиміляція строкатого соціоетнічного конгломерату. Можна з цією думкою погодитися, але не повністю. Ми вважаємо, що нівеляції місцевими інтересами повністю не було. Це документально підтвердили настанови генерал-губернаторам та губернаторам при провадженні політики на Півдні України завжди приймати до уваги місцеві інтереси, це

підтвердили своєю діяльністю генерал-губернатори та губернатори, коли слали листи у міністерства та Сенат з проханнями дати можливість окремим місцевостям або містам отримати певні права та привілеї (зменшення податків, повинностей, отримати право порто франко) та інше. Розроблена система міського самоврядування була покликана відображати інтереси саме місцевого населення. І це об'єктивний фактор, оскільки повне нівелювання місцевими інтересами та особливостями не дало би змоги побудувати таку систему управління. І ці особливості постійно давали про себе знати, Південь України було приєднано до російської держави військовим шляхом, тому саме військові тут хотіли в повній мірі управляти і не вважали дану територію чужою, а навпаки вважали її Російською, навіть точніше – Новоросійською. Прикладом цього може послужити конфлікт військового коменданта Одеси із міським головою, коли подавав скаргу у Санкт-Петербург. У ній зазначалось, що саме у 1798 р. [17] міський комендант в особистій бесіді з міським головою дуже його принижував і навіть бив головою об стіл, мовляючи, що військові це місто будували й військові тут будуть командувати [18]. Із Сімферополя, Євпаторії, Перекопу перевели повітові казенні палати до Мелітополя не в результаті державної політики, а тому що татари зробили декілька спроб з метою пограбування [19].

В містах сконцентроване компактним проживанням єврейське населення, Південна Україна ніколи не знала кріпосного права, тому поширився дух вільного підприємництва, зв'язки з міжнародними портами давали можливість приєднатися до загальноєвропейського культурного простору та інші обставини. Тому можна констатувати, що місцеві особливості приймалися до уваги і враховувалися центральним урядом, генерал-губернаторами та губернаторами, міським самоврядуванням. Але в більшій мірі можна казати про нівеляцію місцевими інтересами саме з боку місцевого населення, коли козацька старшина та багато представників татарського населення отримали права російського дворянства, коли місцеві інтереси повністю нівелювались чиновниками середньої ланки управління.

Слід уточнити тільки межі відображення місцевих інтересів генерал-губернаторами та губернаторами, оскільки вони носили локальний характер, який залежав від розташування резиденції адміністрації. На Півдні України склалась система, коли генерал-губернатори та губернатори вважали необхідним відображати інтереси тих міст, в яких розташовувалась їх резиденція. Так, Новоросійські та Бессарабські генерал-губернатори вважали за необхідне більше піклуватися про Одесу, Миколаївські та Севастопольські військові губернатори більше піклувались про розвиток Миколаєва, що дало змогу Севастополю бути більш незалежним містом від їх опіки, Херсонські, Катеринославські, Таврійські губернатори більше турбувались Херсоном, Катеринославом, Сімферополем, а інші підконтрольні їм міста намагались віддати у розпорядження місцевому дворянству, яке і не думало (за винятком декількох випадків) займатися міськими справами. Це стало особливістю управління саме південною Україною, оскільки в інших регіонах такої системи не склалося. На Правобережжі сильні позиції займала польська шляхта, яка і стала активно займатись управлінням територій, на Лівобережжі в управлінні збереглися родинно-протекційні характеристики управління [23].

Але слід все ж таки визнати, що система генерал-губернаторств та губернаторств, хоч і була бюрократично та територіально громіздкою впоралася із завданням уніфікувати та централізувати, певним чином, загальнодержавну систему управління.

Особливості міського управління полягали в тому, що міста Південної України були засновані в останній чверті XVIII століття і не знали традицій місцевого самоврядування на відміну від інших територій України, в яких міське самоврядування працювало з часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Класичної форми самоврядування набуло у містах, де воно здійснювалось у вигляді магдебурзького права. На кінець XVIII ст. в старих містах України гостро стояли питання розвитку промислово-торгівельного комплексу, в той час як в містах Південної України на першому плані відбувалось адміністративно-територіальні питання організації роботи міського самоврядування та приведення їх до єдиного стандарту управління в державі.

Міста Південної України, в основній своїй масі, були портовими містами, в яких найбільш сильними та активними стали купецькі стани, були виділені в окремі градоначальства із встановленням режиму портофранко. Специфічним видом діяльності була робота щодо розширення мережі портових споруд та підвищення ефективності їх експлуатації. Це пояснювалось прямою залежністю прибутків міста від темпів товарообігу портів. Головні завдання в цьому напрямі полягали в реалізації поглиблювальних робіт, очищенні фарватерів, розбудові митниць, торговельних закладів тощо. Це робило південноукраїнські міста конкурентами прибалтійських міст, тому мало велике значення специфіка податкової політики.

Мали специфіку узгодженості з різними адміністративними установами, оскільки мали ще й військове значення і були військовими, прикордонними містами, тому в управлінні містами суттєву роль відігравали військові, поліцейські чиновники, що призводило до постійних конфліктів з громадською владою в регіоні.

Міста Південної України володіли величезними земельними ресурсами, на відміну від міст Лівобережної України, де традиційно процвітали великі земельні латифундії і містам, після введення в дію «Жалуваної грамоти», мало що залишилось. На відміну від Правобережної та Західної України, які були традиційно перенаселеними і навіть селянам не завжди вистачало землі, не кажучи вже про міські земельні володіння. Міста Херсонської та Таврійської губернії володіли великими земельними ресурсами, від 12 тис. десятин до 40 тис. десятин, що давало змогу поповнювати, за рахунок їх експлуатації, місцеві бюджети в середньому на 43% (для порівняння, в інших містах України поповнення бюджетів за рахунок земельної власності складало до 28%) [20]. У досліджуваній період серед адміністративно-територіальних одиниць Російської імпе-

рії Катеринославська, Таврійська та Херсонська губернії займали одні з найбільших за площею території з відносно нечисленним населенням. Величезні земельні запаси, за обмеженості трудових ресурсів, постійно вимагали робочих рук. У зв'язку з цим у пошуку заробітку до південного регіону України щороку прибували десятки тисяч людей із різних кінців імперії.

Слід відзначити й те, що населення всіх трьох губерній, на відміну від інших, було дуже строкатим за національним складом. Поряд із українцями та росіянами тут після урядової колонізації кінця XVIII ст. проживала велика кількість греків, євреїв, німців, молдован, татар. Число останніх тільки у Таврійському краї сягало біля 300 тис. чоловік. Кожний із цих народів мав свої культурні традиції, які не можна було ігнорувати, сподіваючись розбудувати краще життя. В даному випадку заселення південноукраїнського регіону можна порівняти з заселенням Америки, де головними факторами були не соціальні становище та відносини, а професійні вміння та навички, де панувала думка змін на краще. Прикладом цьому може послугувати біографія миколаївського міського голови П. Турчанінова [18], коли він був таганрозьким купцем то не міг пробитися у торгівлю з іншими купцями, коли їхні родини займалися торгівлею не одне покоління і між старими купецькими кланами вже були поділені сфери впливу, тому він скористався можливістю і оселився в Миколаєві і, завдяки своїм професійним навичкам, був обраним міським головою і став одним з поважних міських купців, а в м. Таганрог він мав лише можливість бути простим торговцем середньої руки максимум. І таких прикладів в історії заселення Південної України дуже багато, коли оселялися навіть бідняки і кріпаки, а через деякий час ставали заможними мешканцями краю.

Специфіка Південної України виявилась і в тому, що цей регіон ніколи в історії не знав кріпосного права, тому тут дуже швидко поширився дух вільного підприємництва. А через порти поширювались не тільки товари, але й ідеї західноєвропейської культури, у знайомстві із специфікою муніципального та адміністративного управління, що виявилось не тільки в тогочасній міській моді, міській архітектурі, але й в тому, що керівниками міст та губерній були іноземці. Так наприклад, якщо в містах Київської губернії поширеним явищем в управлінні були родинно-протекційні зв'язки, і вони пронизували всю систему управління від вищих постів до найдрібніших, коли різні посади займали зяття, свояки, брати, сини, одружені на сестрах та інші. Її успішною запорукою стала тісна родинна спорідненість, система кумівства та свояцтва, то в містах Південної України дана система взагалі не простежується. Існувало всього декілька поодиноких випадків, коли в системі міського управління одночасно зустрічались батько і син, але це були виключно рідкі випадки.

Таким чином, створення адміністративно-територіальної та міської системи управління на Півдні України зайняло майже півстоліття і не нагадувало чітко заздалегідь запланованого явища. Створення управлінської системи починалося з єдиних правил організації місцевого життя, але фактично повної уніфікації не відбулось і місцеві особливості зберігались. У власному листі Новоросійський генерал-губернатор відмічав, що південні міста «состоят в пограничности и населены обывателями разных наций и нужно неусыпное со стороны полиции бдение о сохранении во всех частях порядка и требуется строгий надзор за поведением иностранцев» [19]. Що і можна вважати найголовнішою особливістю в управлінні південноукраїнським регіоном.

У перспективі подальших досліджень можна уточнити діяльність органів міського самоврядування і адміністративного управління в кінці XVIII – початку XX століть.

#### Джерела та література

1. Ге Г.Н. Исторический очерк г. Николаева при устье Ингула (1790-1890). – Николаев : Русская тип., 1890. – 122 с.
2. Горловский Д.Н. Итоги двадцатипятилетия Херсонского самоуправления. Краткий историко-экономический очерк города Херсона. – Херсон : Тип О.Д. Ходушиной, 1896. – 97 с.
3. Градовский А.Д. Начала русского государственного права / Собрание сочинений. – СПб.: Типо-литогр. М.П. Фроловой, 1904. – Т.9. – Ч.3. – 628 с.
4. Велихов Л.А. Основы городского хозяйства. – М.: Госиздат, 1928. – 467 с.
5. Государственные учреждения России в XVIII-XIX в.: (Законодательные материалы): Справ. пособие / Подгот. к печ. А.В. Чернов / М-во высш. и средн. спец. образования РСФСР. – М.: Моск. гос. ист-архивный ин-т, 1960. – 579 с.
6. Дубровніна А.Б. Суспільний лад, механізми управління та право України в період розкладу соціально-кріпосницької системи і зростання капіталістичних відносин (перша половина XIX ст.): Конспект лекцій. – К.: Наука, 1966. – 112 с.
7. Головка О.М. Харківське міське самоврядування у 1893-1917 рр.: Дис... канд іст. наук / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 1997. – 189 с.
8. Горбачев В.П. Городское самоуправление на Украине (по реформе 1870 г.): Дис... канд. юрид. наук / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 1995. – 160 с.
9. Цибуленко Л.О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX – на початку XX століття: монографія. – Херсон : Айланта, 2003. – 160 с.
10. Посунок О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя : ПА «Тандем У», 1998. – 80 с.
11. Козирев В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.). – Запоріжжя : «Тандем У», 1999. – 520 с.
12. Жалованная грамота на права и выгоды городам Российской империи // Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Тип. 2 отд. Е.И.В. Канцелярии, 1843. – Собр. 1. – Т. XXII. – С. 350-362.
13. Русская старина. – 1882. – №3. – С. 739-749.
14. Капеллер А. Россия – многонациональная империя. – СПб.: Тип. 2 отд. Е.И.В. Канцелярии, 1833. – Т. 3. – С. 326-421.
15. Шандра В. Генерал-губернаторства як форма управління українськими губерніями у складі Російської імперії // Регіональна історія. – Вип. 1. – С. 155-166.

16. Левченко Л. Історія Миколаївського губернаторства. – Миколаїв, 2010. – 297 с.
17. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 гг. / Сост. Орлов А. – Одесса : Тип. А. Шульце, 1885. – 144 с.
18. Російський державний історичний архів. – Ф.1263. – Оп.4. – Спр.276. – 112 арк.
19. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф.1. – Оп.1. – Спр.4. – 174 арк.
20. ДАХО. – Ф.14. – Оп.1. – Спр.455. – 2-4 арк.
21. ДАХО. – Ф.14. – Оп.1. – Спр.448. – 2-11 арк.
22. Беккер М., Рибак Ф. Доклад в Херсонскую городскую думу. – Херсон, 1908. – 12 с.
23. Володько В.В. Чиновники системи управління та судочинства Київського намісництва: соціо-професійний портрет: Дис... канд. іст. наук / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 254 с.

**Черемисин А. В. Особенности организации административного и муниципального управления Южной Украиной в конце XVIII – начале XIX вв.**

*В статье рассматриваются вопросы исследования процесса организации административного устройства и формирования органов городского самоуправления Южной Украины в конце XVIII – начале XIX столетий. Рассматриваются особенности формирования и управления южно-украинским регионом и внедрение общегосударственной политической системы.*

**Ключевые слова:** управление, Юг Украины, самоуправление, политическая система.

**Cheremisin A. V. Features of the organization of administrative and municipal government of South Ukraine in the late XVIII – early XIX centuries.**

*The question of research of the process of organizing of the administrative structure and formation of municipal self-government of South Ukraine in the late XVIII - early XIX centuries are considered in the article. Features of the formation and management of the South Ukrainian region and the introduction of a national political system are reviewed.*

**Keywords:** management, the South of Ukraine, self-government, political system.

УДК: 94 (092)“18”

М. М. Антощак, В. Г. Ткаченко

## ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ЗАПОВІТ БАРОНА МИКОЛИ ОЛЕКСАНДРОВИЧА КОРФА

*Стаття присвячена дослідженню життя та діяльності барона Миколи Олександровича Корфа. Подані основні віхи його біографії. Оцінено внесок барона у розвиток освіти в Олександрівському повіті.*

**Ключові слова:** Микола Олександрович Корф, Олександрівський повіт, освіта.

Микола Олександрович Корф народився в Харкові 2 (14) липня 1834 року. Його батько, Олександр Федорович (Олександр Ніколаус Генріх Фрідріх) Корф, походив зі знатного роду графів та баронів, які були внесені до дворянських матрикулів Ліфляндської, Курляндської, Естляндської губерній та до дворянських родовідних книг Санкт-Петербурзької, Московської, Тверської й Харківської губерній [1, сс. 231 – 232]. Мати, Єлизавета Тимофіївна Корф (Врем'єва), українська поміщиця з Олександрівського повіту Катеринославської губернії.

Хлопчиком не виповнилось і двох років, коли померла його мати. До шести років він жив у родовому маєтку – селі Нескучному Олександрівського повіту. Вихованням Миколи займалася няня Олена Іванівна Альберті [2, с.1; 3, с.550-551, 561]. У шість років батько віддав сина на навчання в маєток Д. Градовського, що знаходився в селі Вовчому Воронежської губернії [4, с.4], де хлопець перебував під наглядом сестри матері – Тетяни Тимофіївни Корф [5, с.66]. У маєтку була організована “сімейна школа”, куди запрошувалися професійні викладачі.

Через два роки Олександр Федорович віддав сина на виховання гувернеру-німцю в Новгород, де тимчасово жила й уся родина, оскільки батько отримав тут нову посаду, а потім – у пансіон Крюммера в м. Верро Ліфляндської губернії (1844 – 1845) [4, с. 4-5].

Німецьке середовище, суворі релігійні протестантські правила, суд товаришів, систематичні гімнастичні вправи, методичне навчання ліфляндського пансіону навчили десятирічного хлопчика бути працьовитим, послідовним у своїх діях, упередженим [6, с.67-68].

У 1845 році Миколу Корфа було переведено до пансіону О. Філіппова в Санкт-Петербург, де він навчався до 1848 року. Знання, отримані у пансіоні, дали можливість М. Корфу без додаткової підготовки в 1848 році вступити до одного з найбільш престижних навчальних закладів Росії – Імператорського Олександрівського ліцею. Тут юнак навчався шість років. Під час навчання Микола багато читав різними мовами, опановував літературу, робив переклади з французької, німецької, писав власні оповідання (на жаль, вони не опубліковані – Авт.) [7, с.43; 6, с.70]. Інтерес юнака до літературної діяльності вітав і всіляко підтримував брат батька прозаїк та драматург Федір Федорович Корф [2, с.7].